

Tíz év az online szolgáltatások világában

Az ipari online felhasználók között vezető szerepe van a gyógyszeriparnak, ezen belül is a Kőbányai Gyógyszerárugyárnak. 1980-ban kezdték meg az online keresést, mára a gyár műszaki könyvtára a leghatékonyabb hazai online központok között kap helyet. A vállalatnál kialakult online gyakorlatról, a könyvtárhoz kerülő információkutatási témákról, a szolgáltatóközpontok és adatbázisok használatáról, a különböző felhasználói szokásokról kapunk tájékoztatást és részletes elemzést. Bemutatja az online közvetítők munkáját és a keresések adminisztrációjának gyakorlatát – csupa hasznos tudnivaló. Érdekes elemzést kapunk – egyedülálló módon – arról, hogyan befolyásolja a vállalati műszaki könyvtár arculatát az online szolgáltatások sikere.

Meg kell ünnepelnünk a tízéves hazai online irodalomkutatást, bármilyen nehéz is időt szakítani az ünnepségre. A tíz év munkája talán megérdemli, hogy – élve a különleges alkalommal – alapos elemzést készítsünk. Kezembem van rengeteg, rendezésre váró adat a könyvtárunkban végzett online keresésekről, és itt a tízéves tapasztalat, amit csak szavakba kell önteni. Abban a reményben fogok hozzá, hogy mindez tanulságos is lehet, olvasónak és szerzőnek egyaránt.

A felfutás

Az online kereséseket 1980-ban kezdtük a SZTAKI-ban, az OMFB költségén. Vállalatunk, a Kőbányai Gyógyszerárugyár (Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt.) számára az ingyenes kísérleti üzemi sikeresnek bizonyult, és felhasználásunk egyre nőtt a fizetett szolgáltatás beindulása után is. Amíg nem volt saját NEDIX-állomásunk és számítógépünk, az OMIKK és a KKKI (MTA Központi Kémiai Kutató Intézet) terminálját használtuk, de már akkor is önálló passworddel dolgoztunk. 1983 nyarán üzembe helyeztük saját terminálunkat. Ezt a NEDIX-vonal hibája esetén telefonvonalon is működtetni tudjuk. Első terminálunk a Telefongyár TAP-34 típusú gépe volt (operációs rendszer nélkül, 64K memóriával és egy DZM-180-as nyomtatóval). A SZTAKI-ban kifejlesztett TELETYPE kommunikációs programot használtuk, amely már a kezdet kezdetén lehetővé tette a találatok/keresések lemezre mentését. Később felismertük, hogy IBM típusú gépre van szükségünk. 1986 nyarán még csak egy kölcsönbe kapott IBM XT-n próbáltuk ki a DIALOGLINK¹ demo-változatát, de így legalább idejekorán kiderült, hogy az eredeti DIALOGLINK "up-loading" funkciója² – ami számunkra nagy előrelépést jelentett volna – a hazai NEDIX-hálózaton nem működik. 1987 tavaszán már a megfelelő változatú DIALOGLINK birtokában helyeztük üzembe IBM XT típusú terminálunkat. Könyvtárunk egyik részlege a vállalat Farmakológiai Kutató-

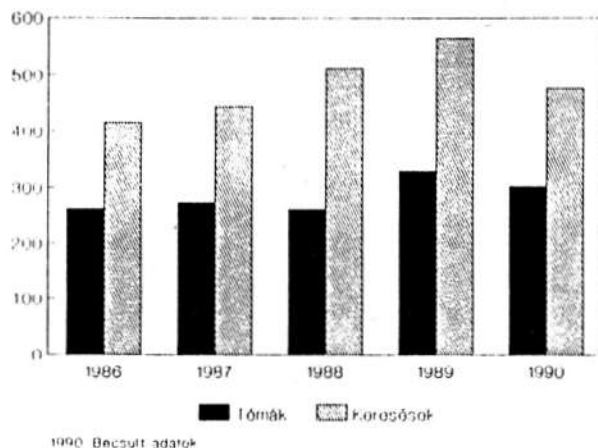
központjában van, 1988 nyarán sikerült itt egy második terminált is beállítanunk. Ma mindkét helyen IBM AT típusú gépet használunk terminálként, igaz, hogy ezek a gépek más könyvtári munkára is szolgálnak. EPSON típusú nyomtatóink mellett van egy lézernyomtatónk, amelyen ha szükséges, a terjedelmes találatlisták is szépen, gyorsan kinyomtatathatók.

Eközben az online felhasználás mértéke évről évre nőtt, majd az évi 300 téma körül állapodott meg. Az első öt év tapasztalatait már korábban összefoglaltam [1], most az utóbbi évek munkáját próbálom elemezni.

Online kereséseink

1986-ban közel 300 témában végeztünk online irodalomkutatást, és ez a szám azóta már nem változik lényegesen (1. ábra). Mivel egy-egy témát gyakran irodalmazunk több adatbázisban, felhasználásunk mértékét jobban jellemzi az összes keresések száma (egy keresés: egy téma irodalmazása egy adatbázisban). A keresések és a témák számának aránya általában 1,6:1 körül van, így volt ez a korábbi években is. Ez az arány jól mutatja a gépi irodalomkutatás értékét: átlagosan minden második témát még akkor sem tudnánk két különböző szakmai gyűjteményben kézi úton kutatni, ha ezek a manuális rendszerek egytől egyig megvolnának könyvtárunkban. 1988-ban kiugróan sok keresést végeztünk, minden témára átlagosan csaknem két keresés jutott. Ezt a DIALOG OneSearch³ funkciójának bevezetésével magyarázzuk.

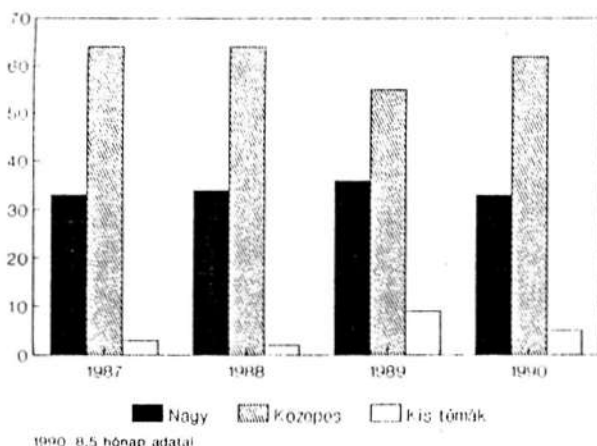
Természetesen azok a témák, amelyekkel hozzánk fordulnak, igen eltérő "méretűek" lehetnek: kis, közepes és nagy témákról van szó. Kis téma az, amelyet rövid idő alatt és csaknem ugyanolyan eredménnyel lehet irodalmazni kézi úton, mint az online adatbázis használatával. Ilyen téma pl. egy nem túlságosan gyakori vegyület irodalma vagy egy közepesen aktív szerző munkássága. Kis témák online kutatására a felhasználók saját kézi irodalmazásuk ellenör-

1. ábra Témák és keresések száma 1986–1990.

zése céljából, vagy a legfrissebb közlemények fontossága miatt (pl. újdonságvizsgálat alkalmával), esetleg kényelemszeretből kérnek bennünket. *Közepes méretű* az a téma, amelyet már nehéz volna hagyományos módon irodalmazni, és ha valaki vállalná is a sokórás, többnapos munkát, valószínűleg nem tudná megközelíteni az online keresés teljességét és/vagy pontosságát. Közepes méretű a közel száz találatot eredményező online keresések témája, és azok a témák is, amelyeket legalább két különböző adatbázisban kerestünk. A *nagyméretű* témák kézi irodalmazása már igen nehéz volna – ha nem lehetetlen –, vagy azért, mert bonyolult a keresőprofil, vagy mert a teljességhez szükséges összes adatbázis száma nagy. Ide tartoznak azok a témák, amelyek legalább három különböző adatbázisban kerestünk, valamint azok, amelyekre több száz találatot kaptunk. Nagyméretű témák a Markush-formulák⁴ vagy a részszerkezetek keresésével járó vegyület-kigyűjtések is.

Lássuk, a hozzánk kerülő témák hányadrészét teszik ki a kis-, közepes és nagyméretűek (2. ábra). A

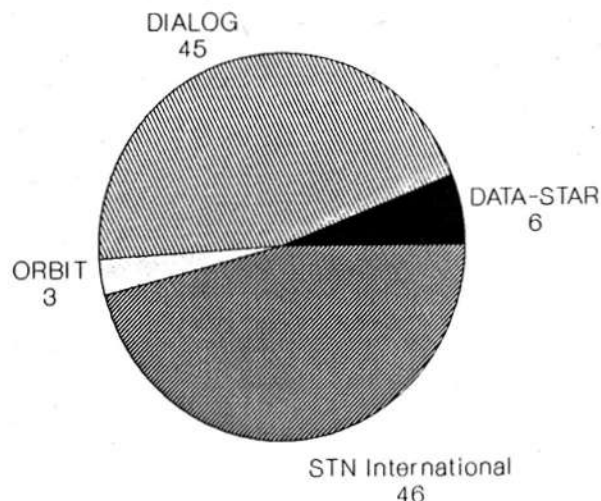
2. ábra Különböző méretű témák gyakorisága (%)

nagy témák aránya az utóbbi négy évben meglepően állandó: 33–36 százalék között mozog. A kis témák aránya 1989-ben volt a legmagasabb (9 százalék). Talán nem véletlen, hogy az összes témák száma is ebben az évben a legnagyobb. A szolgáltatás akadálytalan volta olyan kérdések feltevésére is bátorítást ad, amelyeket máskor – tekintettel a költségekre – csakis hagyományos módon irodalmaztak volna a felhasználók. (1985-ben ugyanez történt: 400 fölé ugrott a témák száma, és ezek jelentős része kis téma volt. Ezért a rákövetkező évben már nem az online keresések reklámozására, hanem a felhasználás ésszerűsítésére törekedtünk.) A kis témák 1990. évi visszaszorulását (5 százalék) az anyagi nehézségek általános hangsúlyozásának tulajdonítom. A vállalat átalakulásával járó elbizonytalanodás mellett ez magyarázhatja az összes témák számának ideai kismértékű visszaesését is. Az online igények annak ellenére válnak visszafogottabbá, hogy közvetlenül nem próbáltuk korlátozni az online kereséseket. A 2. ábrából az is kiolvasható, hogy miért nem törekedhetünk az online felhasználás visszaszorítására. Túlnyomórészt olyan témákhoz gyűjtünk információkat, amelyek kézzel nehezen vagy egyáltalán nem irodalmazhatók. Az ésszerű online irodalomkutatás gyakorlata tehát már beépült a felhasználók mindennapjaiba, hirtelen megszűnése valószínűleg megbénítaná őket munkájukban.

Sok vagy kevés az online felhasználásunk? A hazai gyakorlatban bizonyára soknak számít. Összevettem azonban 1988. évi online költségeinket egy számunkra jól ismert USA-beli gyógyszergyár felhasználásával. A kutatásban és fejlesztésben dolgozó szakemberek számát arányosan figyelembe véve, felhasználásunk 60 százaléka az övékének...

A leggyakrabban használt adatbázisok

Hogyan oszlanak meg online kereséseink a különböző szolgáltatóközpontok és adatbázisok között? A legutóbbi másfél év adatai azt mutatják, hogy az online eltöltött idő 46 százalékában az *STN International* állunk kapcsolatban (3. ábra). Csaknem ugyanennyit tesznek ki a *Dialog*-lekérdezések (45 százalék). A *Data-Star* részesedése 6 százalék, az *Orbité* 3 százalék. (A *DIALMAIL* használatát a számításnál figyelmen kívül hagytuk.) A nagy STN-kapcsolati idő a Chemical Abstracts Service (CAS) adatbázisaink (CA és Registry File) használatával magyarázható. A *Dialog*-nál az egyéb tárgykörű adatbázisok legszélesebb választékával dolgozunk. Az *Orbit*-ot csak az exkluzív Derwent-adatbázisok (*Ringdoc*, *Pestdoc*, *Vetdoc*) és a *CHEMQUEST* kedvéért vesszük igénybe. Két másik Derwent-adatbázis, a *World Patents Index (WPI)* és a *Biotechnology Abstracts* korábban szintén egyedül az *Orbit*-nál volt elérhető, ma azonban a *Dialog*-nál használjuk őket. A *Data-Star* adatbázisai közül leginkább a *Pharmaceutical and Healthcare Industry Newsban (PHIND)*

DIALOG-kapcsolati idő DIALMAIL nélkül

3. ábra Az online idő megoszlása (%)
1989–1990. I. félév

dolgozunk. Ez az adatbázis ma már a Dialognál is lekérdezhető, de maradunk a Data-Starnál, nemcsak mert megszoktuk, hanem mert olcsóbb is. Talán nem vet ránk, közvetítőkre jó fényt, hogy a megszokást említem, de tény, hogy pl. a Dialog-keresőnyelv kitűnősége mellett a megszokás is szerepet játszik abban, hogy a Medline-t vagy az Excerpta Medicát nem a Data-Starnál, hanem a Dialognál kérdezzük le.

Az 1. táblázat azt mutatja be, hogy az összes online kapcsolati időnek hány százaléka jut az egyes kiemelt fontosságú adatbázisokra. A rangsor élén a Chemical Abstracts áll (25 százalék), a CAS Registry File a harmadik helyezett (12 százalék). A második helyet a Medline foglalja el (16 százalék), versenytársai, az Excerpta Medica (3 százalék) és a Ringdoc (2 százalék) ugyancsak leszakadtak. Kevésnek tűnhet a WPI és a PHIND adatbázisok mellett feltüntetett 3-3 százalék. Valójában mindkét adatbázist viszonylag gyakran használjuk, kereséseinket azonban igyekszünk rövidebbre fogni, mert drága adatbázisokról van szó. Szerencsére sem a WPI-ben, sem a PHIND-ben nincs szükségünk a találatok terjedelmes formátumú megjelenítésére, mert forrásanyaguk megvan a könyvtárunkban.

Az egyes adatbázisok fontosságáról hűbb képet kapunk, ha azt nézzük meg, hogy a témák, ill. a keresések hányadrészában fordultunk az egyik vagy a másik adatbázishoz. A 2. táblázatban 14 adatbázis 1987., 1989. és 1990. évi adatai szerepelnek.

Akár csak a korábbi években [1], most is igaz, hogy a hozzánk kerülő témák felét a Chemical Abstracts-ben (is) keressük. A Chemical Abstracts (CA) adatbázis fedi le a legjobban a vállalatunknál felmerülő irodalmazási témákat. Az egyes vegyületek kémiai irodalmán túl a CA számos egyéb szakterületet is felölel a vegyipari gépészettől a biotechnikáig, a toxikológiai, farmakológiai irodalomtól az állatgyógyászati készí-

1. táblázat

Az online eltöltött idő megoszlása az egyes adatbázisok között (1989–1990. I. félév)

Adatbázis	Idő (%)
CAS Chemical Abstracts File (CA)	25
Medline	16
CAS Registry File (REG)	12
World Patents Index (WPI)	3
Biosis	3
Excerpta Medica	3
PTS PROMT	
Pharmaceutical News Index (PNI)	3
Pharmaceutical & Healthcare Industry News (PHIND)	
Ringdoc	2
International Pharmaceutical Abstracts (IPA)	1
Agricola	
Commonwealth Agr. Bureau Abstracts (CAB)	<1
Közel 100 egyéb adatbázis	>31

ményekig és a vegyszeres növényvédelemig. (Itt eszembe jut, hogy 1983-ban valaki törölte a nyomtatott Chemical Abstracts sorozatot a folyóiratrendelésünkől...)

A vegyületek újdonságvizsgálata során is egyre inkább támaszkodhatunk a CAS adatbázisaira. Továbbra is igaz, hogy a CAS csak a kiemelt molekulákat veszi nyilvántartásba a szabadalmak feldolgozásakor.⁵ Ha azonban elég sok változtatási lehetőséget engedünk meg a keresőkérdésként alkalmazott Markush-formulában, jó eséllyel találunk rá azokra a szabadalmakra is, amelyek példában vagy önálló igénypontként nem említik ugyan vegyületeinket, oltalmi körük azonban magában foglalja azokat is. A Registry File-ban végrehajtható szerkezetkeresések teljesítménye (a megengedett iterációk száma) pedig egyre nő.

A legutóbbi években megemelkedett a hozzánk érkező orvosi témájú kérések száma. A Medline – részben az Excerpta Medica és a Ringdoc rovására is – a második leggyakrabban használt adatbázissá vált. 1989-ben tudatosan törekedtünk arra, hogy a Ringdocban gyakrabban keressünk, ezzel is javítva a nálunk nyomtatásban meglévő Ringdoc-kivonatgyűjtemény kihasználtságát. Bebizonyosodott azonban, hogy az online Ringdoc adatbázis igazi értékét nem a kivonatok könnyű hozzáférhetősége jelenti, hanem az a rendkívül alapos, a hatóanyagokra összpontosító tartalmi feltárás, amellyel ez az adatbázis készül.

Mióta a Data-Starnál megnyílt a PHIND adatbázis, egyre ritkábban fordulunk a Predicasts PROMT és a Pharmaceutical News Index (PNI) adatbázisokhoz. A teljes szövegű PHIND-del szemben a PNI-nek az az előnye maradt, hogy régebbi irodalom is visszakereshető belőle. Nemcsak a humán, hanem az állatgyógyászati témák híranyagát is a PHIND-ből kérdezzük le. Mivel a PHIND feldolgozza az efféle információkban leggazdagabb folyóiratokat (Scrip World Pharmaceutical News és Animal Pharm), ritkán van

2. táblázat

A témák (és a keresések) hány százalékában használtuk az egyes adatbázisokat?

Adatbázis	A használat gyakorisága (%)		
	1987	1989	1990*
Chemical Abstracts (CA és REG File)	49 (30)	50 (29)	47 (30)
World Patents Index (WPI)	19 (12)	9 (5)	9 (6)
Biosis	12 (7)	6 (4)	4 (3)
Excerpta Medica	11 (7)	6 (4)	6 (4)
PTS PROMT	9 (6)	2 (1)	2 (1)
Pharmaceutical & Healthcare Industry News (PHIND)	8 (5)	9 (5)	8 (5)
Medline	8 (5)	22 (13)	26 (17)
Pharmaceutical News Index (PNI)	5 (3)	1 (1)	1 (1)
International Pharmaceutical Abstracts (IPA)	3 (2)	2 (1)	1 (1)
Commonwealth Agricultural Bureau Abstracts (CAB)	2 (1)	4 (2)	1 (1)
Ringdoc	1 (1)	9 (5)	4 (2)
Pestdoc	<1 (<1)	2 (1)	–
Vetdoc	<1 (<1)	2 (1)	–
Agricola	<1 (<1)	3 (2)	1 (1)

* 1990. január – szeptember 15. között.

szükségünk a folyóiratok szélesebb körére alapozott PROMT adatbázisra. Ez utóbbiból – a számos egyéb céginformációs adatbázis mellett – többnyire cégekről szóló anyagot szoktunk kigyűjteni.

Kevésnek tűnhet az International Pharmaceutical Abstracts (IPA) igénybevétele. Az IPA felhasználási adatait az magyarázza, hogy a gyógyszer technológiai témákat sok esetben egyedül a Chemical Abstracts-ben irodalmazzuk.

A 2. táblázatban felsorolt 14 adatbázis igénybevétele 1987-ben az összes keresések 80 százalékát tette ki. Ez a szám 1989-ben 75, majd 1990-ben 73 százalékra módosult, ami a témák és/vagy a felhasznált adatbázisok kismértékű szóródására utal. Ennek hátterében az üzleti adatbázisok választékának ugrásszerű bővülése és az ilyen jellegű témák fontosságának növekedése áll. Az üzleti adatbázisok nagy bősége miatt már gondot okoz a megfelelő adatbázis kiválasztása. 1989-ben 35 esetben fordultunk emiatt a DIALINDEX-hez⁶. Ugyanebben az évben közel 20 olyan témánk volt, amelyhez legalább 6 különböző adatbázist vettük igénybe.

Felhasználóink

Kizárólag vállalatunk dolgozói számára végzünk online kereséseket. Felhasználóink túlnyomó része a kutatásban-fejlesztésben dolgozó mintegy 300 szakember közül kerül ki. Növekszik azonban – igaz, lassan – a kutatáson kívülről jelentkező felhasználók aránya. 1987-ben a témák 10 százalékát kaptuk tőlük. Ez a mennyiség gyakorlatilag két szervezeti egység, a marketing- és az exportrésztleg akkori igényeit jelenti. 1989-ben már a termelőüzemekből és a minőségbiztosítási főosztályról (a központi anali-

tikai laboratóriumból) is majdnem annyiszor kerestek fel bennünket, mint ahányszor a marketing- és az exportrésztleg együttesen. 1989-ben így összesen 7 új, a kutatáson kívül dolgozó gazdasági egység lett a felhasználónk, és a kutatáson kívülről érkező témák az összesnek 14 százalékát tették ki. 1990-ben eddig további 6 új felhasználót fogadhattunk a kutatáson kívülről, és a kutatáson kívüli témák aránya most már 21 százalék. De még mindig majdnem négyszer ennyi témát kapunk a kutatásban dolgozóktól.

Átnéztem, hogyan változott (változott-e egyáltalán) 1987 és 1990 között a kutatáshoz tartozó egyes résztelemek online felhasználása. (Külön egységnek tekintem az önálló igényekkel jelentkező főosztályvezetőt vagy igazgatót is.) A legnagyobb csoportot (43 százalék) azok az egységek alkotják, ahol gyakorlatilag nem változott az igénybevétel mértéke (azaz a megkeresések gyakorisága, az egység létszámát is figyelembe véve). Majdnem ugyanennyi (35 százalék) azoknak az aránya, akiknél a felhasználás mértéke erősen ingadozik. Talán mindkét csoportra igaz, hogy online felhasználásukat már nem befolyásolja a mi teljesítményünk. Ezek a felhasználók kiismerték a lehetőségeket, és elegendő tapasztalatuk van ahhoz, hogy kialakítsák felhasználói szokásaikat. A kialakult szokás egyénenként és egységenként igen eltérő lehet. Nagy különbség mutatkozik pl. abban, hogy ki mikor, a kutatás melyik fázisában fordul hozzánk. Az "ingadozók" többnyire olyan egységek, ahol a felmerülő igények számát külső tényezők határozzák meg (pl. a szabadalmi osztály). Másol az ingadozás személyi változásoknak vagy egyéni kezdeményezéseknek, esetleg ez utóbbiak hirtelen elmaradásának tulajdonítható.

Tíz százalék azoknak az egységeknek a részaránya, ahol az utóbbi időben határozottan csökkent az online felhasználás. Mindegyik esetben kulcsfon-

tosságú személyek távozása vagy váratlanul támadt más irányú elfoglaltságuk áll a háttérben. Valamivel többen vannak azok a részlegek (12 százalék), ahol viszont növekedett az online felhasználás. Ezeknél az egységeknél csak a legutóbbi években tudatosult az online irodalomkutatás sok előnye. Ide tartoznak pl. a külső klinikai vizsgálatokat irányító részlegeink. Növekszik az online felhasználás az olyan kutatóhelyen is, ahol előtérbe kerül az új kutatási területek kiválasztása.

Az online felhasználás mértéke szerint szintén három csoportba oszthatók a kutatásban dolgozó részlegek: ritka, közepesen gyakori és gyakori online felhasználók. Ritkán kér online irodalomkutatást a részlegek egyharmada (35 százalék). A ritka felhasználók nagy része egyben azok közé tartozik, akiknél már nem is változik az online felhasználás mértéke. Általában a munkájuk jellegéből adódik, hogy nincs gyakran szükségük az egészen friss, teljesen ismeretlen vagy áttekinthetetlenül nagy témakörök irodalmazására. Közülük egyébként többen nagy fogyasztói a könyvtár hagyományos szolgáltatásainak, rendszeres olvasói pl. valamelyik referálólapnak. A ritka online kérések mögött tehát nem szabad igénytelenségre gyanakodnunk. Ráadásul éppen a ritka felhasználók (pl. a farmakológusok közül sokan) kérnek viszonylag több automatikus témafigyelést (SDI) az online adatbázisokból. Néhány ritka felhasználó esetében azonban mégiscsak személyes okokkal (felületeség, titkolózás) magyarázzuk a távolmaradást.

A kutatásban foglalkoztatott részlegek 25 százaléka közepesen gyakori online felhasználónak mutatkozik. Ezeket a részlegeket az jellemzi, hogy szakembereik tisztában vannak az online irodalomkutatás előnyeivel, nagyon is számon tartják ezt a lehetőséget, de nincs okuk a gyakoribb jelentkezésre. Vagy kevesebb feladatot kapnak, mint amennyivel még megbirkóznának, vagy épp ellenkezőleg, idejükből, energiájukból nem futja újabb kezdeményezésekre. Mivel náluk nagy az online keresések becsülete, a jövőben gyakori felhasználók is lehetnek.

A gyakori felhasználók csoportja a legnépesebb (38 százalék), bár nem sokkal vannak többen, mint a ritka felhasználók. (Ha a kutatáson kívüli területeket is figyelembe vesszük, a gyakori felhasználók az összesnek valamivel több mint a negyedét teszik ki, tőlük származik azonban az összes téma 50-60 százaléka.) Nehéz olyan indítékot találni, ami mindegyikük esetében egyformán magyarázná a gyakori online használatot.

Gyakori felhasználó mindenekelőtt a szabadalmi osztályunk, ez talán nem is szorul külön magyarázatra. A tőlük érkező témáknak körülbelül a felében már néhány évvel korábban is végeztünk irodalomkutatást, akkor a feltaláló kérésére. A szabadalmi osztály nemcsak szabadalmi bejelentések alkalmával fordul hozzánk, hanem akkor is, ha iparjogvédelmi szempontból véleményezniük kell pl. az új licencajánlatokat, és ehhez szükségük van a szabadalmi iroda-

lomra. A szakvéleményadás kötelezettsége indokolja a klinikai kutatók gyakori online kéréseit is. Gyakran veszik igénybe az online adatbázisokat azok is, akik kevés nyomtatott irodalmat találhatnak könyvtárunkban (pl. a növényvédő szerek fejlesztésével foglalkozó osztály). Gyakori felhasználó csaknem az összes szerves kémiai laboratórium. De az igények megfogalmazásában és a hasznosítás módjában köztük sincs két egyforma. Az egyik azonnal, az új ötlet felvetődésekor, a másik csak alapos (esetleg kudarcba fulladt) kézi irodalmazás után adja át nekünk a feladatot. Van olyan kutatóhely, ahonnan szinte mindig a vezető jelentkezik, míg más laboratóriumokból az összes kutató megfordul nálunk, talán éppen a vezetőjük a legritkábban. Az egyik nagy online felhasználó laboratórium a tudományos közlemények, a másik inkább a szabadalmi bejelentések nagy számával tűnik ki. Az új molekulákat szintetizáló kutatókkal szemben, akik egyben rendszeres könyvtárlátogatók is, vannak olyan gyakori online felhasználóink, akik a kézi irodalmazás helyett (és nem mellett) igénylik a gépi keresést. Ők az idejüket kímélik elsősorban, ugyanis viszonylag sokszor hoznak egészen egyszerű kérdéseket.

Gyakori online felhasználók tehát mindazok a szakemberek, akiknek sűrűn kell véleményt formálniuk egy-egy témáról, és azok, akik feltalálóként, közlemények szerzőjeként vagy előadóként a legtöbb-szor mérettetnek meg, végül azok, akik a leginkább kénytelenek vagy hajlamosak az idejüket kímélni. De nincs az a feladat, ambíció vagy időbeosztás, ami az online irodalmazás gyakorlatában meghatározóbb lenne, mint az egyéni igényesség.

Közvetítőink

Jelenleg két kollégámmal együtt hárman végzünk online kereséseket. Az első években egyedül foglalkoztam a keresésekkel. A véletlen úgy hozta, hogy éppen akkor álltam munkába, amikor ez a lehetőség a magyar felhasználók előtt is megnyílt. Összes energiámat erre a munkára tudtam áldozni, és ezt különleges szerencsémnek tartom még ma is. 1983-ban Péteri György vegyészmérnök kollégám is csatlakozott hozzám. Mivel az ő munkahelye könyvtárunk farmakológiai részlegében van, ő vállalta a farmakológus kutatók kéréseit. Jelenleg munkaidejének egytizedét köti le ez a fajta tevékenység. 1987-ben állt nálunk munkába Fazekas Andrea pályakezdő okleveles vegyészként. Jelenleg ő végzi a legtöbb online keresést közülünk, munkaidejének csaknem felét erre fordítja. A rám jutó keresések munkaidőmnek talán csak egyötödét teszik ki. Az online munkára fordított időbe természetesen mindnyájunk esetében beleértem az általános tájékozódáshoz, a felkészüléshez, a találatlisták szerkesztéséhez és a felhasználókkal folytatott beszélgetésekhez szükséges időt is.

Arra törekszünk, hogy a felhasználók pontosan tudják, honnan, milyen keresőkérdelemmel kaptuk a

találatokat, jóllehet nem mindenki számára fontos ez. Van, aki el is hárítja magától, hogy a profilszerkesztés részleteivel untassuk, a többség azonban igényli ezt a fajta felvilágosítást is. Sok felhasználó már kész profillal keres fel bennünket, ilyen esetekben sem árt azonban, ha az első találatok tükrében újragondoljuk a keresőkifejezéseket, máskülönben pl. gyakori szinonimák maradhatnak ki a keresésből.

A sikeres keresés érdekében a legkülönbözőbb természetű és hozzáállású felhasználókhoz is alkalmazkodnunk kell. Elvárhatjuk, hogy aki hozzánk fordul, egyértelműen meg tudja fogalmazni, mi az, amire szüksége van. De mindig akadnak majd, akikben csalódunk. Elvárhatjuk azt is, hogy aki gépi irodalomkutatást kér, a szükséges mértékben értsen angolul. A tíz év alatt eljutottunk oda, hogy erre valóban számíthatunk. Azt hiszem, a felhasználókkal szemben semmi egyéb elvárásnak nincs helye.

Adminisztráció és nyilvántartás

Üzemeltetési naplót – a SZTAKI vagy az OMIKK gyakorlatának megfelelően – kezdettől fogva vezettünk, de mi a témák és a keresések számát is feltüntetjük benne. Sokáig elegendőnek tartottuk ezt az adminisztrációt. Az online keresések ötödik-hatodik évében azonban azt tapasztaltuk, hogy egyes témák visszaköszönnének, tehát szükségünk volna a korábbi keresések adataira, ezenkívül egyre több átgondolatlan és jelentéktelen kérés érkezett hozzánk.

1986 tavaszán népszerűtlenné ígérkező lépésre szántuk rá magunkat: az online keresést igénylőkkel kitöltetünk egy formanyomtatványt, és ugyanezen a lapon mi is feltüntetjük, hogy mikor, mely adatbázisban és milyen eredménnyel végeztük a keresést. Így egyrészt a felhasználó kénytelen legalább egyszer átgondolni, hogy mit is kér tőlünk, másrészt ha kell, a támalapon meg tudjuk találni a korábbi keresések adatait. A megrendelőlap bevezetése kisebb ellenállást váltott ki, mint amilyenre számítottunk, de magával hozott egy új veszélyt: arra ösztönzött sok felhasználót, hogy mellőzze a személyes megkeresést. Pedig az online irodalomkutatás sikere elsősorban azon múlik, hogy szót tudott-e érteni a felhasználó és a közvetítő. A személyes kapcsolatfelvétellel elmaradásába tehát nem szabad belenyugodnunk, és kezdeményeznünk kell – ha másképp nem, telefonon – az igények pontosítását.

A támalapokat sorszám szerint lerakva dossziékban őrizzük, a dossziék "indexe" egy regiszteres füzet, amelybe bevezetjük a témák címét és sorszámát. Nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy felfedeződjen a több szempontú visszakeresés igénye. Fazekas Andrea már az 1986–87. évi adatokkal fel is töltötte azt a szigorúan házi használatú adatbázist, amelyből az online témák és keresések adatai (még a keresőprofilok részletei is) visszakereshetők. Az ő értékes segítsége nélkül nem is tudtam volna ezt az áttekintést elkészíteni.

A közelmúlt még egy újdonságot hozott adminisztrációnkban: a keresések történetét lemezre mentjük, néhány hónapig a lekérdezésre használt számítógép winchester lemezén, később hajlékonylemezen tároljuk, tömörített formában. A lemezen megőrzött kereséseket akár szövegszerkesztés, akár bemutató céljából bármikor életre kelthetjük. Egyúttal megengedhetjük magunknak, hogy a kötelezően elkészített nyomtatott listákat ne a helyszűkével kínlódó könyvtárban, hanem egy távoli iratraktárban helyezzük el.

Értékelés és kilátások

A felfutás éveiben az online irodalomkutatás a legtöbb felhasználónak az első igazán sikeres számítógép-alkalmazást jelentette. Tíz évvel ezelőtt még magam is tapasztaltam a számítógépeknek (és kezelőjüknek) "kijáró" bizalmatlanságot. Az online irodalmazás eredményei azonban hódítani tudtak. A gyárunkban felmerülő rengeteg igénnyel végre olyan eszköz állt szemben, amely hatékonyságban megfelelt ezeknek az igényeknek. Mára az újdonság varázsa szertefoszlott, és magától értetődő könyvtári szolgáltatássá vált az online irodalomkutatás. Hogy mennyire közel áll kutatóinkhoz a gépi irodalomkutatás, azt számomra a tavalyi piacra dobott *Current Contents on Diskette*⁷ nagy sikere is bizonyította. Az online keresések fontosságát talán az mutatja a legjobban, hogy a könyvtári költségvetés sok tétele között az online kiadások létjogosultságát soha nem kérdőjelezte meg senki.

E nagy hatékonyságú eszköz bevezetése olyan intenzív szolgáltatásra tett képessé bennünket, ami korábban elképzelhetetlen volt. Megváltozott a könyvtár arculata, és érezhetően nőtt a megbecsülésünk. A többi könyvtári tevékenységben is megerősödött a szolgáltatásjelleg. Az esetleges magunkba zárkózást a szükséges hozzáállás váltotta fel. Arra törekedtünk, hogy az egyéb tevékenységek színvonala összhangba kerüljön az online irodalomkutatás korszerűségével. Mert egy sikeres online keresés el tudja talán feledtetni a zsúfoltságot, a kopott bútorzatot, de csak még elviselhetetlenebbé tenné a megbízható másolatszolgáltatás vagy egy friss lelőhely-jegyzék hiányát.

Ez alatt a tíz év alatt a könyvtárban teret hódítottak a személyi számítógépek. Péteri György munkája nyomán online lekérdezhető adatbázissá vált sok ezer kötetes könyvvállományunk nyilvántartása. Online kereshetők a kölcsönzések, a folyóirat-állomány és a folyóirat-rendelések, valamint a vállalati szakemberek publikációinak adatai. Két részlegben működő könyvtárunk számítógép-hálózata négy munkahelyből áll, egy ötödik gépen pedig az olvasók dolgozhatnak.

Az online keresések sebességében minőségi ugrást fog jelenteni a csomagkapcsolt adathálózat használata. Az áttérést a NEDIX-hálózatról a csomag-

kapcsolt X. 25-ös hálózatra a közeli jövőben tervezük. Az újdonságok kipróbálásában és alkalmazásában fáradhatatlanoknak kell lennünk. Az online irodalomkutatásra támaszkodva azt kell biztosítanunk, hogy a vállalatunknál felmerülő feladatok sikeres megoldása ne múlhasson a könyvtár munkáján. A legutóbbi években már úgy tűnt, hogy ez így is van. Az "online-on túli világ" küszöbére érkeztünk. A küszöbön túl várnak a CD-ROM adatbázisok. Reméljük, módunk lesz rá, és meg is követelik tőlünk, hogy éljünk az egyre gazdagabb lehetőségekkel.

Jegyzetek

- ¹ A DIALOG szolgáltatóközpont kommunikációs szoftvere.
- ² Lehetőség az előre megfogalmazott és lemezen rögzített keresőprofil automatikus kiküldésére.
- ³ Egyidejű keresés különböző adatbázisokban.

- ⁴ Változó csoportokat tartalmazó általános kémiai szerkezeti képletek.
- ⁵ Két héttel a kézirat leadása után a CAS rácsfolt erre: 1990. október 1-jén az STN-nél megnyílt ugyanis a CAS Markush Patents File, az 1988 óta megjelent szabadalmak általános képleteinek adataival.
- ⁶ A Dialog állománya, amelyben kipróbálható, hogy keresőprofilunk hány találatot hoz majd az egyes adatbázisokban.
- ⁷ A Current Contents c. referálólap hajlékonylemezes változata.

Irodalom

- [1] SÁNDORI ZS.: Külföldi szakirodalmi adatbázisok használata a Kőbányai Gyógyszerárugyár műszaki könyvtárában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 33. köt. 3. sz. 1986. p. 115–122.

Beérkezett: 1990. IX. 27-én.

Elektronikus levelezés

Felmérések igazolják, hogy az USA-ban 1984 és 1988 között kétszeresére nőtt az elektronikus levelezés használata. Már a könyvtárak is szembekerültek azzal a problémával, amely más használóknál is jelentkezett: miképpen lehet megoldani pl. az ugyanazon az egyetemi campuson működő, különféle rendszerekhez való hozzáférést a teljes körű kommunikáció érdekében. Az elektronikus levelezést a könyvtárak nemcsak dokumentumkérésre, a kölcsönzési idő meghosszabbítására, könyvtárközi kölcsönzésre, a tájékoztatási kérés megválaszolására, hanem számítógépes konferenciázásra, elektronikus kiadásra, információs szolgáltatások szétszórására is használni akarják.

/Cablis, 1989. 2. sz. p. 3–4./

(Papp István)

Egy kis statisztika

A Kongresszusi Könyvtár (USA) 1987. évi működési adatai:

- 2 337 910 használó és látogató;
- 85 895 835 állományegység;
- 1 201 016 újonnan beszerzett dokumentum;
- 173 653 teljes bibliográfiai leírás;
- 531 102 bejelentés feldolgozása a Copyright Office-ban;
- 1 982 156 tájékoztatás személyes, levélbeli és telefonon történő megkeresésre;
- 475 643 tájékoztatás a Copyright Office-ból;
- 443 433 irodalomkutatás a kongresszus számára.

/Information Hotline, 21. köt. 2. sz. 1989. p. 1./

(Papp István)

Ingyenes álláshirdetés

Könyvtári információs szakmában beindítottuk

állást keres—állást kínál

rovatunkat — egyelőre — térítésmentesen.

A beérkezett hirdetések a következő lapszámban megjelentetjük.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap ötödik napja.

Postacím: Budapest, Pf. 12. 1428

A szerkesztőség